

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НЕОБЕРЕЖНОЇ ФОРМИ ВИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

DOI: 10.37692/VISNYK.AAU.16.1(42).34-40

УДК: 343

Р. В. ВЕРЕША*доктор юридичних наук, професор,
Академія адвокатури України*

КК України містить положення про необережну форму вини, але визначення, власне, необережності у ньому немає. Тут має місце схожа проблема, як і при визначенні умисної форми вини: визначення терміна «необережність» у ч. 1 ст. 25 КК України не відповідає окремим правилам законодавчого формулювання дефініцій. Так, зокрема, законодавцем порушено: 1) правило заборони «ганебного кола», оскільки поняття необережності пропонується визначати через поняття злочинної самовпевненості та злочинної недбалості; 2) правило повноти формулювання, оскільки не передбачено визначення самої необережності, яке б містило перелік основних ознак, що визначають необережну форму вини. Все це обумовлює необхідність розробки якісно нового визначення поняття необережної форми вини та його закріплення на законодавчому рівні. Поняття злочинної самовпевненості та злочинної недбалості мають ґрунтуватися на понятті необережної форми вини і узгоджуватися з ним.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, суб'єктивна сторона, злочин, склад злочину, вина, умисел, необережність.

THE THEORETICAL AND COMPARATIVE LEGAL ASPECTS OF THE CARELESS FORM OF GUILT IN CRIMINAL LAW

Veresha R.

Received: 31 May 2019

Психічна активність особи має різні форми, які можуть існувати лише поєднуючись одна з одною, що виокремлює у цьому явищі лише йому притаманний зміст суб'єктивної сторони і структуру. Суб'єктивна сторона складу злочину – це певна юридична конструкція, сутність якої полягає в її нормативності, а також у тому, що вона обов'язково має бути визначена на підставі положень КК України. Загальна частина КК України за своєю конструкцією вимагає саме загального визначення психічного ставлення суб'єкта до вчинення злочину – суб'єктивної сторони складу злочину, тоді як Особлива частина КК України функціонально розкривається через уточнення цієї категорії, ознаки якої мають обов'язковий характер для відповідних видів злочинів [1, с. 161].

Проблеми необережної форми вини довгий час досліджувалися лише фрагментарно. Хоча питанням необережної форми вини було присвячено багато наукових праць, її основні проблемні аспекти залишаються недостатньо дослідженими. Про це свідчить наявність порівняно невеликої кількості сучасних спеціальних досліджень цієї проблематики.

Проблемність питань про необережну форму вини пов'язана з тим, що часто досить складно взагалі встановити наявність вини у злочинах, вчинених з необережності. Власне, у необережній формі вини мають місце психологічні, соціально-політичні, етичні та юридичні моменти. Інколи як аргумент щодо небезпечності та значної поширеності злочинів, вчинених з необережності, у кримінально-правовій науці наводиться високий рівень їх латентності. На думку

В. Є. Квашиса, настання наслідків необережних злочинів, на відміну від багатьох умисних злочинів, дозволяє достатньо чітко зафіксувати ці злочини і встановити винуватих осіб [2, с. 42]. Злочини, вчинені з необережності, як правило, пов'язані із заподіянням реальної шкоди, яка передбачена у КК України.

Поряд з тим не можна недооцінювати суспільну небезпечність і поширеність злочинів, вчинених з необережною формою вини. Так, зокрема, велика кількість необережних злочинів вчинюється у сфері екологічної безпеки, безпеки руху та експлуатації транспорту, охорони прав громадян, господарських відносин, безпеки виробництва, охорони майна тощо. Цими злочинами заподіюється значна шкода об'єктам кримінально-правової охорони у вказаних вище сферах. У загальній структурі необережної злочинності переважають транспортні злочини, які становлять у середньому 70–75%, приблизно 10–15% припадає на злочинні порушення правил охорони майна, 5–7% – на порушення правил охорони праці та техніки безпеки, 2–4% – на необережні злочини проти особи.

В юридичній літературі зазначається, що з часом збільшуються матеріальні, фізичні та моральні збитки, які заподіюються необережними злочинами. Висловлюється думка, що розміри збитків від необережних злочинів відповідають розмірам збитків від умисних злочинів [3, с. 54].

Стосовно того, що кількість необережних злочинів порівняно з умисними є досить невеликою, пов'язана, на нашу думку, не стільки з тим, що у реальному житті їх вчинюється значно менше, скільки з недосконалістю законодавчої конструкції складів необережних злочинів. Зокрема, вони сконструйовані як злочини з матеріальним складом, тому за необережне вчинення злочинів із формальним складом кримінальна відповідальність, як правило, не настає. При цьому специфічні конструкції необережних злочинів, спрямовані на наслідки, які

використовуються законодавцем для їх визначення, мають ряд прогалин, які вимушена заповнювати теорія кримінального права.

КК України містить положення про необережну форму вини, але визначення, власне, необережності у ньому немає. Тут має місце схожа проблема, як і при визначенні умисної форми вини: визначення терміна «необережність» у ч. 1 ст. 25 КК України не відповідає окремим правилам законодавчого формулювання дефініцій. Так, зокрема, законодавцем порушено: 1) правило заборони «ганебного кола», оскільки поняття необережності пропонується визначати через поняття злочинної самовпевненості та злочинної недбалості; 2) правило повноти формулювання, оскільки не передбачено визначення самої необережності, яке б містило перелік основних ознак, що визначають необережну форму вини. Все це обумовлює необхідність розробки якісно нового визначення поняття необережної форми вини та його закріплення на законодавчому рівні. Поняття злочинної самовпевненості та злочинної недбалості мають ґрунтуватися на понятті необережної форми вини і узгоджуватися з ним.

Найнебезпечнішими проявами необережної форми вини є вчинення злочину в результаті свідомого порушення правил безпеки. При необережному злочині діяння суб'єкта, як правило, спрямоване не на досягнення (свідоме припущання) суспільно небезпечного наслідку. Проте суспільна небезпечність виявляється, власне, у вчиненні конкретної дії чи бездіяльності, які мають прояв у безвідповідальній поведінці суб'єкта злочину і можуть полягати в грубому і свідомому порушенні правил безпеки.

Для визначення поняття необережної форми вини потрібно враховувати, що, відповідно до визначень злочинної самовпевненості та злочинної недбалості, закріплених у ст. 25 КК України, необережні

злочини, як правило, кваліфікуються за наслідками вчинених дії (бездіяльності). З огляду на конструкцію норм Особливої частини КК України, які визначають склади окремих злочинів, обов'язковими ознаками, що враховуються при кваліфікації, можуть бути, крім наслідків, ще й способи їх вчинення та галузь діяльності суб'єкта злочину. Відповідно до цього, більшість складів злочинів, які передбачають або припускають необережну форму вини, побудовані як злочини з матеріальним складом.

У контексті дослідження необережної форми вини слід зазначити, що класифікація видів необережності в теорії кримінального права не обмежується законодавчим передбаченням злочинної самовпевненості і злочинної недбалості. Зокрема, є такі її види, які, маючи загальні ознаки необережної форми вини, не відповідають повною мірою ознакам злочинної самовпевненості та злочинної недбалості.

Так, в теорії кримінального права пропонується крім злочинної недбалості передбачити також необачність. При злочинній недбалості особа не усвідомлює, що її дії (бездіяльність) порушують правила поведінки, а при необачності вона усвідомлює, що нехтує запобіжними заходами при вчиненні правомірних діянь. При цьому особа не усвідомлює і не передбачає саму можливість настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити [4, с. 47]. З такими положеннями погодитися не можна, оскільки сам термін «недбалість» включає і необачність. Нехтування запобіжними заходами є, на наш погляд, одним із проявів недбалості.

У кримінальному праві виокремлюють також правову необережність, вольову недбалість, злочинне невігластво (необізнаність).

Правова необережність – це усвідомлення всіх фактичних ознак вчинюваного діяння (дії, бездіяльності, наслідку, причинного зв'язку тощо), поєднане з нерозумінням без поважних причин його суспільно

небезпечного характеру. Потрібно зазначити, що «правова необережність» може мати місце тоді, коли виникають обставини, які були помилково оцінені суб'єктом злочину як такі, що виключають злочинність діяння.

Під вольовою недбалістю розуміють випадки, коли суб'єкт, що опинився в небезпечній ситуації і повинен приймати правильне рішення для запобігання суспільно небезпечним наслідкам, не знаходить або не може реалізувати його, незважаючи на обов'язок і суб'єктивну можливість знайти правильне рішення і не допустити наслідків [5, с. 32]. П. С. Дагель запропонував виділяти два підвиди вольової недбалості: 1) випадки, коли небезпечна ситуація створюється з вини суб'єкта в результаті порушення ним правил обережності – винувата особа при цьому або передбачає можливість створення такої ситуації та розраховує за допомогою певних чинників уникнути настання шкідливих наслідків, або не передбачає можливості виникнення ситуації, яка може потягти небезпечні наслідки, хоча повинна була і могла це передбачити; 2) випадки, коли небезпечна ситуація виникає не з вини суб'єкта, але останній був зобов'язаний і міг запобігти настанню шкідливих наслідків [6, с. 153]. На нашу думку, вольова недбалість може, залежно від конструкції інтелектуально-вольових моментів у кожній конкретній ситуації, кваліфікуватися або як злочинна самовпевненість, або як злочинна недбалість.

Ще одним видом необережності, який має місце у теорії кримінального права, є злочинне невігластво. На існування такого виду необережної форми вини звертав увагу М. Д. Шаргородський, досліджуючи злочини у сфері охорони здоров'я. Вчений зазначає, що «людина в сучасному світі має відповідати за те, що вона бере на себе відповідальність за діяльність і за дії, з наслідками яких вона впоратися не в змозі» [7, с. 91]. Сутність злочинного невігластва полягає в тому, що заподіюються суспільно небезпечні наслідки, настання яких

суб'єкт не передбачав і внаслідок своєї необізнаності не міг передбачити, оскільки він вирішив здійснити дію, що вимагає спеціальних знань, яких цей суб'єкт не має. Момент вини у даному випадку вбачається в тому, що нездатність передбачити суспільно небезпечні наслідки обумовлюється невибачальним характером невігластва суб'єкта. При злочинній необізнаності особа не усвідомлює, але має можливість усвідомлювати суспільну небезпеку своєї поведінки, зобов'язана утриматися від вчинення дії (бездіяльності) і мала можливість усвідомити свою непідготовленість до неї. У даному випадку відмінність між злочинним невіглаством та злочинною самовпевненістю і злочинною недбалістю є досить умовною.

З одного боку, злочинне невігластво збігається зі злочинною самовпевненістю в тому, що особа усвідомлює загальну небезпечність своєї діяльності, хоча конкретний характер такої небезпечності суб'єкт може і не усвідомлювати. Але при цьому особа не розраховує на наявність певних обставин, що здатні запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків. У випадку, якщо свідомістю особи охоплюється лише небезпечність узагалі при відсутності спеціальних знань, то це означає відсутність передбачення настання суспільно небезпечних наслідків, що є характерною особливістю злочинної недбалості. Щодо вольового моменту злочинного невігластва, то тут суб'єкт розраховує на те, що якимось чином впорається сам із своїми обов'язками, а не на інші об'єктивні обставини.

У загальному розумінні сутності злочинного невігластва можна зазначити, що наявність вини у діяннях суб'єкта злочину визначається існуючою у особи можливістю порівняти вимоги, які ставляться до відповідного виду діяльності, з власними знаннями та досвідом. Відсутність же можливості передбачити наслідки своїх дій (бездіяльності) компенсується усвідомленням або можливістю усвідомлювати загальну суспільну небезпечність вчинюваних дій (бездіяльності) і власну непідготовленість

до їх вчинення. Тому злочинне невігластво не являє собою окремого самостійного виду необережної форми вини.

Таким чином, правова необережність, вольова недбалість та злочинне невігластво не є самостійними видами необережної форми вини і можуть розглядатись у контексті злочинної самовпевненості або злочинної недбалості залежно від поєднання ознак інтелектуального та вольового моментів психічного ставлення особи до вчинюваного злочину.

Визначення необережної форми вини та її видів є характерним і для іноземного кримінального законодавства, у якому, як правило, передбачено, що це найменш тяжкий вид вини, який включає мінімум психологічної ознаки. Однак у деяких державах на законодавчому рівні необережну форму вини не передбачено (наприклад, у кримінальному законодавстві Албанії, Аргентини, Нідерландів, Іспанії, Угорщини, Швеції, ряду штатів США та інших держав).

У ст. 26 КК Азербайджанської Республіки передбачено, що злочином, вчиненим з необережності, визнається суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене із злочинної самовпевненості або злочинної недбалості (ч. 1); «злочин вважається вчиненим із злочинної самовпевненості, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх діянь (дії чи бездіяльності), але без достатніх для цього підстав розраховувала на відвернення цих наслідків (ч. 2); злочин визнається вчиненим із злочинної недбалості, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків своїх діянь (дії чи бездіяльності), хоча за необхідної уважності та обачності повинна була і могла передбачити ці наслідки». Майже аналогічно визначається необережна форма вини та її види, зокрема, у ст. 16 Кримінального кодексу Албанії, ст. 24 КК Киргизької Республіки, ст. 10 КК Латвійської Республіки, ст. 16 Кримінального кодексу Литовської Республіки, ст. 23

КК Республіки Білорусь, ч. 3 ст. 11 КК Республіки Болгарія, ст. 30 КК Республіки Вірменія, ст. 15 КК КНР, ст. 21 КК Республіки Казахстан, ст. 32 КК Республіки Сан-Марино, ст. 29 КК Республіки Таджикистан, ч. 4 ст. 59 КК Таїланду, ст. 28 КК Туркменістану.

У кримінальному законодавстві деяких іноземних держав передбачено таку ознаку необережної форми вини, як ставлення особи до суспільно небезпечних діянь у вигляді усвідомлення (не усвідомлення) шкідливого (суспільно небезпечного) їх характеру. Так, КК Грузії містить ст. 10 «Злочин, вчинений з необережності», у якій зазначено, що злочином, вчиненим з необережності, визнається діяння, вчинене із самовпевненості чи недбалості (ч. 1); діяння вчинено із самовпевненості, якщо особа усвідомлювала заборонене нормою передбачливості діяння, передбачала можливість настання протиправних наслідків, але безпідставно сподівалася на усунення цих наслідків (ч. 2); діяння вчинено з недбалості, якщо особа не усвідомлювала забороненого нормою передбачливості діяння, не передбачала можливості настання протиправних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Подібні визначення містяться у § 6 КК Австрії, ст. 9 КК Естонської Республіки, ст. 18 КК Республіки Молдова, ч. 2 ст. 9 КК Республіки Польща, ст. 22 КК Республіки Узбекистан, ч. 3 ст. 18 КК Швейцарії.

У кримінальних кодексах окремих іноземних держав можемо зустріти вказівку на можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів з необережності, при цьому ознаки окремих видів цієї форми вини не визначаються (наприклад, § 19 КК Данії, § 40 Кримінального кодексу Норвегії, ст. 14 КК Республіки Корея, § 15 КК ФРН, ч. 2 ст. 121-3 КК Франції, ст. 38 КК Японії).

Певні особливості має визначення необережної форми вини та її видів у кримінальному праві країн англо-американської

правової сім'ї. Так, ст. 5.4 «Необережність» КК Австралії передбачає, що «особа виявляє необережність стосовно будь-якої обставини, якщо (а) він чи вона усвідомлюють істотний ризик того, що дана обставина існує чи існуватиме, і (б) з урахуванням відомих йому чи їй обставин такий ризик є невинуватим (ч. 1); особа виявляє необережність стосовно будь-якого результату, якщо (а) він чи вона усвідомлюють істотний ризик того, що даний результат настане, і (б) з урахуванням відомих йому чи їй обставин такий ризик є невинуватим (ч. 2); питання про те, чи є ризик невинуватим, є питанням факту (ч. 3); якщо необережність є елементом вини стосовно фізичного елемента злочину, то доказ наявності умислу, злочинного знання чи необережності розглядається як доказ існування елемента вини (ч. 4)». У ст. 5.5 «Недбалість» КК Австралії зазначено, що «особа виявляє недбалість стосовно фізичного елемента злочину, якщо його чи її поведінка включає (а) таке істотне відхилення від стандарту обережності, якого дотримувалася розумна людина у даних обставинах, і (б) високим є ризик того, що даний фізичний елемент злочину існує або існуватиме, у результаті чого така поведінка заслуговує на кримінальне покарання як злочин». Тут спостерігається певна аналогія з відповідними положеннями кримінального права Англії, у межах якого виділяються необережність (нерозважливність) та недбалість [8, с. 168–169], а також нормами Зразкового КК США (наприклад, п. с) «необережність» та п. d) «недбалість» ст. 2.02 «Загальні вимоги винуватості») та окремих штатів (наприклад, ч. 3–4 § 5.05 «Винуватість; визначення винуватих психічних станів» КК штату Нью-Йорк США, п. 3–4 ч. b) § 302 Кримінального кодексу штату Пенсильванія США, ч. «с» та ч. «d» ст. 6.03 «Визначення винуватих психічних станів» Кримінального кодексу штату Техас США).

Таким чином, можна назвати три основних підходи до визначення необережної форми вини у кримінальному законодавстві

іноземних держав: 1) визначаються поняття і види необережної форми вини та їх ознаки; 2) передбачено норми, які лише констатують можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені з необережною формою вини, але не визначено її види та ознаки; 3) визначення поняття та видів необережної форми вини не передбачено.

Отже, вирішення проблем, пов'язаних з визначенням поняття необережної форми вини, встановленням її змісту, видів та ознак, сприятиме підвищенню ефективності боротьби з необережною злочинністю і ефективнішому застосуванню норм КК України, які встановлюють відповідальність за злочини, вчинені з необережності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Стрельцов Є. А.* Суб'єктивна сторона злочину. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1(1). С. 160–170.
2. *Квашиш В. Е.* Преступная неосторожность. Социально-правовые и криминологические проблемы. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1986. 189 с.
3. *Рарог А. И.* Вина в советском уголовном праве : монография / науч. ред. Б. В. Здравомыслов. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. 186 с.
4. *Склярів С. В.* Вина и мотивы преступного поведения. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 326 с.
5. *Нежурбіда С. І.* Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Чернівці, 2001. 218 с.
6. *Дазель П. С., Котов Д. П.* Субъективная сторона преступления и ее установление / науч. ред. Г. Ф. Горский. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. 243 с.
7. *Шаргородский М. Д.* Научный прогресс и уголовное право. Советское государство и право. 1969. № 12. С. 87–95.
8. *Вереша Р. В.* Mens rea за кримінальним правом Англії. Право України. 2006. № 5. С. 167–170.

Стаття надійшла до редакції: 31.05.2019.

Рекомендовано кафедрою кримінального та адміністративного права

THE THEORETICAL AND COMPARATIVE LEGAL ASPECTS OF THE CARELESS FORM OF GUILT IN CRIMINAL LAW

Veresha R.

Abstract. The Criminal Code of Ukraine contains provisions on the careless form of guilt, but the definition, in fact, has a careless within. Here there is a similar problem, as in the determination of the deliberate form of guilt: the definition of the term “negligence” in Part 1 of Art. 25 of the Criminal Code of Ukraine does not comply with certain rules of legislative formulation of definitions. So, in particular, the legislator violated: 1) the prohibition rule “vicious circle”, since

the concept of negligence is proposed to be defined through the concept of criminal arrogance and criminal negligence; 2) the rule of completeness of the wording, since the definition of negligence itself is not provided for, which includes a list of the main features that determine the careless form of guilt. All this necessitates the development of a qualitatively new definition of the concept of a careless form of guilt and its consolidation at the legislative level. The concept of criminal arrogance and criminal negligence should be based on the concept of careless form of guilt and be consistent with it.

The most dangerous manifestations of an unwary form of guilt are the commission of a crime as a result of a deliberate violation of safety rules. In case of an unwary crime, the action of the subject, as a rule, is not aimed at achieving (conscious admission) a socially dangerous consequence. However, the public danger is manifested in the commission of a particular action or inaction, which are manifested in the irresponsible behavior of the subject of the crime and may consist in gross and deliberate violation of safety rules. In criminal law, legal negligence, willful negligence, criminal ignorance, characterizing the careless form of guilt, are also distinguished.

Keywords: criminal responsibility, subjective party, crime, composition of crime, fault, intent, carelessness.